

СЛАВКО ГОРДИЋ

ПОСЛЕ ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА

Данас, на растојању од четири драматичне деценије, у којима је општа и наша стварност коренито променила свој лик мењајући истовремено и представу о сопственој историји, појава Палавестрине *Послератне српске књижевности 1945–1970* из 1972. године нужно налаже многа подсећања и разјашњења. Отуд је у новом, другом издању ове књиге, која је својеврсни монумент и документ једног књижевног и друштвеног времена, поменуто убрзање стварности напросто захтевало ауторову накнадну „Причу о овој књизи” и обелодањивање десетак докумената о њеној првотној рецепцији. Ондашњи Палавестрин „случај”, унеколико заклоњен потоњим државно-националним, идеолошким, књижевним и ванкњижевним заплетима и расплетима, данас показује не само своју парадигматичност него и нежељену актуелност, јер, како подсећа Палавестра, управо ће идеолошко слепило и „партијско наслеђе” у име којег је анатемисана његова књига знатно допринети „растурању југословенске државе” на самом крају XX века.

Мада је мене у данашњој подели улога запао превасходно књижевни и књижевнокритички задатак просуђивања о овој књизи, ипак ћу остати још који тренутак над њеним негдашњим окружјем, пре запитан неголи упућен у тајну времена о којем је реч. Колико је било система у лудилу, а колико, пак, лудила у систему, да ли је уверење, страх или мали, недолични интерес силио и понеког значајног ствараоца да служи репресији, обмани и глупости, колико је епохалне законитости а колико наше посебности у преобраћању утопије у догму а догме у манипулацију и пресну лаж, како објаснити властодржачку свезналачку обест у тобоже саморазумљивом отписивању нације, традиције и религије уз

истовремену подршку њиховим стварним или исконструисаним обзнамама у несрпским или програмски расрбљеним колективитетима, како, најпоследње, разумети веру хигијеничара, гонилаца и њихове послуге да се наметнутим привидом могу на дужи рок сакривати давно уграђени и нови кварови у реду ствари чија „самоуправна” и „социјалистичка” својства нису могла ни тад у озбиљнијем промишљању пролазити без наводника?

Одговоре на ова и сродна питања даје, умногоме, и сам Палавестра, како *Послератном српском књижевношћу 1945–1970* и њеном документарном допуном тако и укупним својим књижевнокритичким и књижевноисторијским делом у којем, само да подсетим, посебно светло на нашу тему баца његова 2007. године објављена *Историја српске књижевне критике*. Ти одговори, да како, макар и били неумољиво истинољубиви, не теже – ваља и то нагласити – оптици и реторици коју би Милан Кундера назвао „накнадном орвелизацијом” читавог једног раздобља. Против орвелизације говори већ и чињеница да је у том времену – неретко његовом системском хегемону упркос – настао замашан корпус изузетно вредних књижевних, научних и књижевнокритичких дела, укључујући и својевремено прокажену Палавестрину књигу чије друго издање данас представљамо. Уосталом, и срећом, у домену стварања налози и забране као да никад не постижу оно што желе нити желе оно што постижу.

Анатемисано, сакривано и прећуткивано, Палавестрино капитално дело данас чува сећање на своје херостратско-пигмејске ругаче и опадаче онако како понекад ћилибар овековечује мушицу. Тврдња озлојеђеног и осветољубивог песника да би се у ондашњем Београду „нашло на десетине хиљада људи” који би боље обављали сваки од Палавестриних „стручних послова” може да подсети и на ћуд оне Игоове јунакиње која би, по његовим речима, и Аполона учинила грбавим. Најкраће речено, тешко је у новијем времену и овде и другде наћи сличан пример таквог, обесног и циничног, разлаза моћи са истином.

Палавестрин подухват, најпре, задивљује храброшћу да се *с најкраће* расшљања расветли једно изузетно љуто, бурно и слојевито време наше књижевности и општег живота. Кад би се пописали само *парадокси* тог раздобља, чију нит аутор ненаметљиво, готово узгред, као дискретан лајтмотив, провлачи кроз своју критичку и књижевноисторијску причу, видела би се, у детаљу, проницљиво сагледана и промишљена слика целине. Како се неко време због своје узбурканости чини дужим него што је уистину било, како бучан књижевни живот неретко заглушује саму књижевност, како о њеном току више од књижевних одлучују некњижевни и

паракњижевни чиниоци, како се једном догмом атакује против друге догме, како се привидно неупоредиве и непомирљиве групе не разликују у борби за име и моћ, или бар близину моћи, како стари знају да уче од младих, како се у једном часу авангардисти промећу у реалисте а понеки од ових других своју прононсирану ситнореалистичку поетику замењују изразито некомуникативном симболичко-метафоричком формом, како и скупина и појединац умеју да упадну у „кобан несклад” бујног израза и приземног смисла, како се врлине неретко промећу у мане док обрнуто, ваљда, никада не бива – само су неки, упрошћено парафразирани, искази и увиди ове књиге која, дакако, обилује и налазима о друкчијим, плодноснијим парадоксима, какви су, рецимо, они о продуктивним духовно-поетичким сусретима и укрштајима дома и света, виталне реалистичке са аутентично модерном савременом оријентацијом и, посебно, наше савремености с нашим наслеђем, прошлошћу и претпрошлошћу, дуго потискиваном у заборав са различитих разлога, од просветитељско-позитивистичких до револуционарно-утопистичких. У неку руку, Палавестрин танани опис литерарних фаза и тенденција, њихових спиралних смењивања, стапања и васкрсавања, могао би – осамостаљен и развенчан од ознака наслова и аутора – представљати својеврсну а позудану *историју без имена* једног поетички и генерацијски згуснутог књижевног раздобља. Оно ће, наравно, временски ширим књижевноисторијским сагледавањима налагати стезање свог описног и вредносног распона, али ваља знати да таквом укрупњавању мора претходити прецизан, филигрански утаначен приказ краћих књижевних деоница, какав је случај, рецимо, с Палавестриним диференцирањем шест поетско-поетичких етапа у нашем песништву треће четврти минулог столећа.

Пре неголи поезији, прози и драми, наш истраживач се, међутим, окренуо књижевној критици, тј. критици критике. Насупрот понеком од млађих савременика (какав је, између осталих, А. Јерков) који држи да нам је критика друге половине двадесетог века неупоредиво инфериорнија од књижевног стваралаштва, Палавестра верује да се управо критика у том раздобљу развила „можда више него иједан други књижевни род”, те успоставила „равноправан дијалог са литературом свога доба и помогла да се ослободе, развију и остваре многе значајне књижевне идеје савремености, чиме је поштено испунила једну од својих основних дужности”. Сагледавајући је и оцењујући у плодном преплитању и прожимању с другим дисциплинама књижевне мисли, теоријом, историјом и компаратистиком, Палавестра уочава како се, „широко развијена”, наша критика „у послератном раздобљу

приближила остварењу једног од својих основних принципа: да буде смели истраживач истине и регулатор хармоничног односа између уметничких и духовних вредности”. Не задржавајући се овом приликом посебно на Палавестриним сигурним налазима о теоријско-методолошким, естетичким и идеолошким полазиштима послератне критике, о њеном памћењу међуратног и старијег критичког мишљења, те на њеном рвању са сопственим и спољашњим запрекама, само ћемо указати на њено – рекао бих, целовечно, ако не и вечито – осцилирање између поларних крајности импресионистичког и аналитичког приступа делу. И на ауторово умеће да њене протагонисте – хроничаре књижевног живота, есејисте и књижевне историчаре – бриљантно дочара минијатурним портретима, који уз сву објективност неретко имају нијансу примарно књижевних својстава ироније и хумора, симпатије и туђења, бодрости или пак меланхолије. Тако је овде Мишић прошао горе а Ристић боље него што заслужује, Финци као критичар и угледник „обдарен истанчаним рефлексом за сналажење”, који је „увек био у стању да уђе у све куће и да усвоји све теорије и сва учења”, а Младен Лесковац као неко ко вољом парадокса у исти мах и јесте и није у подједнакој мери „ни обичан научник ни прави критичар, ... ни изразити историчар књижевности, ... ни благоглагољиви казивач”, са опет парадоксалним статусом фактографа који уме „да дескриптивну критику местимично подигне на ниво праве уметности”. С нервом за дијалектику противречја, Палавестра ће у десетинама портрета наших критичара језгровито предочити како њихову позицију, метод, карактер и темперамент, тако и отисак друштвених и књижевних мена у њиховом збору и твору.

Колико ли нас тек читалачког уживања чека у Палавестриним сусретима с песницима, приповедачима и романсијерима! Чини ми се да никад није запажено, или је заборављено, с колико су дисциплинованог надахнућа написани ови мали есеји о *Ламенију над Београдом*, о књизи *Тражим њомиловање*, о Андрићевом свету и говору, о Ћосићевом доживљају Србије... Говорећи, тако, о „светрајућој човечанској истини Андрићевог дела”, Палавестра ће себи и читаоцу дочарати у једном замаху живописне кумулације више од тридесет сталешких и психолошких типова, „одређених самоћом, неизменљивом и кобном усамљеношћу, која је иманентна особина Андрићевог књижевног дела”. Ево и трију закључних реченица о Ћосићевим *Деобама*: „*Деобе* дочаравају моралну трагику и језу једног несрећног доба. У њима има много мириса, туге, снаге, лепоте и зле страсти српске земље и српскога човека; њихове су боје – боје Поморавља, шајака, њива

и кукурузишта. У њима живи тајанствена и загонетна Србија, коју одавно нико није тако познавао и тако волео као што је познаје и воли Добрица Ћосић.”

Говорити тачно и лепо – тако би могао да гласи најелементарнији захтев књижевном критичару. Биће да се у том захтеву неминовно здружују и надилазе одлике аналитичког и импресионистичког става – знање и доживљај, рад и дар. Критички и књижевноисторијски Палавестрин труд и нерв зраче таквом светлошћу и на растојању од четири деценије. Веродостојно је и поштено видео и надахнуто посведочио оно што је чинило нашу књижевност, књижевну мисао, књижевни и укупни наш живот у оном времену. Није могао знати, али је проницљиво наслутио потоње путеве разгранавња критичких праваца, као и предстојећи раст значајних књижевних опуса – Д. Ћосића, М. Павловића, М. Павића, М. Бећковића, Љ. Симовића, А. Тишме, Б. Петровића и И. В. Лалића, пре других. Понеко име је згасло у нашем сећању, понеко очекивање изневерено. Зато је, међутим, многа страница *Послерајне српске књижевности* позив на поновно читање и проверу данашњих, каткад и олаквих а општеприхваћених судова. Палавестра, на пример, с дубоким уверењем говори о уметничкој и хуманистичкој висини Михаила Лалића, упркос постојаној схематичности и тенденциозности пишчевих уверења. Данас, и овде и другде, као да се памти само ово друго.

Уверени смо да Палавестрина *Послерајна српска књижевност 1945–1970 и њена историја*, са својим поменутиим документима и неправедно прећутаним *додацима*, представља непролазан допринос нашем поимању скорије књижевне и тоталне историје, оријентир и подстицај професионалним љубитељима књижевности, као и оним другим, бројнијим, које ће можда више од стваралачких заокупљати општија питања освајања слободе, никад потпуно извесне и никад коначне. Палавестри је, у том смислу, једнако присан човек који трпи и дух који ствара.*

* У Библиотеци САНУ, 19. фебруара 2013. године, на представљању књиге: Предраг Палавестра, *Послерајна српска књижевност 1945–1970 и њена историја*, Службени гласник, Београд 2012.